

Yusif Taryel MƏMMƏDOV

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası, doktorant

MÜASİR DÖVÜRDƏ MƏRKƏZİ BANKLARIN PUL SİYASƏTLƏRİNİN ARXİTEKTURASI (TRANSFORMASIYASI)

Xülasə

Mərkəzi banklar dövlətin kredit sistemini tənzimləyir, kommersiya banklarına nəzarət edir, qızıl və valyuta ehtiyatlarını idarə edir. Pul siyasəti apararkən Mərkəzi Bank inflyasiyanın bir sıra amillərin təsiri altında meydana gəldiyini nəzərə alınır. Birincisi, qiymət dinamikası daxili məhsul bazarında tələb və təklif nisbətindən asılıdır. Malların və xidmətlərin istehsalının bu və ya digər səviyyəsini təmin etmək qabiliyyəti, ilk növbədə, iqtisadiyyatda maddi, əmək və idarəetmə ehtiyatlarının mövcudluğu ilə müəyyən edilir, bu da mərkəzi bankın təsir alətlərinin dairəsindən kənar qalır. Tələbin həcmi həm istehlakda fərdi üstünlüklərdən, həm də təsərrüfatın qənaət etmək və ya kredit götürmək istəyindən asılıdır. Əmanət və borc götürməyə meyl, öz növbəsində, əsas dərəcənin səviyyəsini müəyyənləşdirən mərkəzi bankın təsiri altında olan kreditlər və depozitlər üzrə faiz dərəcələrinin təsiri altında formalaşır. Beləliklə, mərkəzi bank faiz tələbləri vasitəsilə daxili tələbə nəzarət etməklə inflyasiya ilə mübarizə aparır.

Açar sözlər: Mərkəzi bank, kredit sistemi, pul siyasəti

UOT: 338

DOI: 10.54414/EJQP7894

Giriş

Bir qayda olaraq, maliyyə arxitekturası dünya iqtisadiyyatının, xüsusən də "üçüncü dünya ölkələri" adlandırılan ölkələrində fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi üçün konsepsiya və metodların hazırlanmasında fəal iştirak edən beynəlxalq maliyyə qurumlarının özləri tərəfindən birbaşa başa düşülür. Beynəlxalq maliyyə qurumlarına Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (İBRD), Amerika arası İnkişaf Bankı (İİB), habelə BMT yanında Dünya Bankı (DB) və s.

BVF tövsiyələrində "maliyyə arxitekturası" ən çox istifadə olunan termindir. Dünya Bankının məlumatına görə, 1990-cı illərin maliyyə böhranları nəticəsində, onun qarşısını almaq və böhran proseslərini idarə etmək üçün tədbirlər həyata keçirmək üçün çox sayda təşəbbüs və təklif hazırlanmışdır. Bütün bu təkliflər və müəyyən təşəbbüslər Beynəlxalq Maliyyə Arxitekturası (BMA) adlandırılan beynəlxalq maliyyə axınlarının idarə olunmasının xüsusi formasını təşkil edir. Mərkəzi bank qurumunun

funksional məzmunu da çox genişdir: pul siyasətinin birbaşa idarə edilməsindən qiymət sabitliyini, aşağı inflyasiyanı və müəyyən məşğulluq səviyyəsini təmin etməkdir.[3]

Əsas Mətn

Azərbaycan Respublikasında bank sisteminin XXI əsrin əvvəlindəki prioritetləri və fəaliyyət şərtləri, xüsusən bank sisteminin maliyyə arxitekturasının qurulması üçün şərtlər formalaşdırır:

1) global iqtisadiyyatda Azərbaycanın bank sisteminin maliyyə arxitekturasının əsas istiqamətləri, formalaşması və inkişaf yolları barədə elmi müzakirənin aşkarlığı;

2) bank məhsulları və xidmətlərinin növləri və növlərinə, işin miqyasına mütənasib olaraq məsuliyyət həvalə olunmaqla kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə maliyyə və tənzimləmə-hüquqi nəzarətin tənzimlənməsi;

3) müstəqil və milli olaraq bank sisteminin sabitliyini təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanlarının, banklararası birliklər səylərini birləşdirmək;

BVF maliyyə böhranlarının öhdəsindən gəlmək üçün metodologiya dəyişdirildi (Azərbaycan maliyyə sistemi üçün metodologiyanın analitik hissəsi dəyişdirildi) və dinamikası nəzərə alınmaqla Mərkəzi bank sisteminin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün uyğunlaşdırıldı. Qloballaşma şəraitində Azərbaycanın bank sisteminin maliyyə arxitekturasının formalaşdırılmasının təşkilati və metodoloji prinsipləri müəyyən edilmişdir:

1) marketinq prinsipi, banklararası münasibətlərin qurulması yönümlü siyasət;

2) daxili bazarın liberallaşdırılması şərtlərinin məhdudlaşdırılması və yerli bank sektoruna yararlı bir valyuta rejiminin tətbiqi;

3) innovativ yüksək texnoloji sektora dövlət dəstəyi;

4) əhaliyə ünvanlı sosial dəstək siyasətinin həyata keçirilməsinə əsaslanan böhranlar nəticəsində əhalinin itkilərinin minimuma endirilməsi;

5) bank sektorunun və beynəlxalq maliyyə qurumlarının fəaliyyətində şəffaflıq;

6) milli səviyyədə makroiqtisadi və maliyyə disbalansının inkişafının qarşısını almaq;

7) böhranların həlli və maliyyə böhranlarının proqnozlaşdırılmasına və onların aradan qaldırılmasına bank sektorunun cəlb edilməsi mexanizmlərinin işlənməsi; [5]

Qloballaşma dövüdə xarici bankların üstünlük təşkil etdiyi bazarlarda Azərbaycan banklarının nizamnamə kapitalında maliyyə tərəfdaşlıq rejimində iştirakının zəruriliyi sübut edildi. Dövlət kapitalı üstünlük təşkil edən banklar, bank xidmətləri bazarının maliyyə cəhətdən intensiv marketinq yönümlü qruplarını tutmalıdırlar. Dövlət bankları daha kiçik bazar payı olan qruplarda kiçik və orta həcmli bankların tərəfdaşlarına çevrilməlidir ki, sonuncular daxili bank kapitalını cəmləşdirmək və bank sisteminin kapitalaşdırılmasını artırmaq üçün kiçik və orta ölçülü nişlər tutsunlar;

Azərbaycan hökuməti bank sisteminin maliyyə arxitekturasını qurmaq və möhkəmləndirmək üçün bir sıra mexanizmlər hazırlamışdır:

- qloballaşan iqtisadiyyatda maliyyə arxitekturasının inkişafını təmin etmək üçün tədbirlər

sistemində Azərbaycan Respublikasında bankçılıq sisteminin hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri;

- daxili iqtisadiyyatın və bank sisteminin inkişafında milli maraqlara əsaslanan dayanıqlı maliyyə münasibətlərini təmin edən şəbəkə banklararası əlaqələrin təşkili üçün kompleks yanaşma. Bu cür banklararası münasibətlərin metodoloji əsasları bunlardır:

1) bank qurumlarının maliyyə münasibətləri sistemində resurs hərəkətliliyi;

2) adekvatlıq;

3) rahatlıq;

4) şəffaflıq;

5) aktualıq; [2]

- kredit təşkilatı sistem əlaqəsindəki bütün müştəri seqmentlərinin istehlakçı üstünlüklərinə uyğun olaraq və müştərilərə xidmət texnologiyaları ilə birlikdə məhsulların və marketinq strategiyasının qurulduğu bank xidmətlərinin yeni bir növü kimi bank pərakəndə satışının inkişafı ilə bağlı tövsiyələr;

- kredit təşkilatı mənfəət və likvidlik balansını təmin edən bazar məkanında rəqabət üstünlükləri yaratmaq və saxlamaq üçün bank rəhbərliyinin ehtiyatlarının və yönləndirilməsini təmin edən marketinq yönümlü çoxluqlar ilə fərqləndirmə üsulu;

İnflyasiyaya təsir göstərən digər amil məzənnə dinamikasıdır. Bunun səbəbi, yerli məhsullarla yanaşı, idxal olunan malların da istehlak səbətinə daxil olmasıdır, qiymətləri həm beynəlxalq malların dəyərindən, həm də milli valyutanın məzənnəsinin dəyişməsindən asılıdır. Beynəlxalq qiymətlər mərkəzi bankın təsir dairəsindən kənar olarsa, o zaman məzənnə dinamikasına təsir göstərə bilər. Üzən məzənnədə mərkəzi bank məzənnəni birbaşa tənzimləmir, lakin iqtisadiyyatdakı faiz dərəcələrinin dinamikasına təsirini nəzərə almalıdır. Xüsusilə, ölkə daxilindəki faiz dərəcələri beynəlxalq bazarlardakı nisbətlərdən yüksəkdirsə, bu, daxili aktivlərin xarici aktivlərə nisbətən nisbətən cəlb ediciliyini artırır, kapital axını və milli valyutanın möhkəmlənməsi üçün ilkin şərtlər yaradır ki, bu da aşağı inflyasiya təzyiqlərində özünü göstərir. Beləliklə, əsas faiz dərəcəsinə dəyişdirərək mərkəzi bank bu təsirləri nəzərə almalıdır.

Qiymət dinamikasında digər vacib amil əhalinin və biznesin inflyasiya gözləntiləridir. İqtisadi münasibətlərin iştirakçılarının gələcəkdə inflyasiyanın hansı dəyişikliyi gözlədiyindən asılı olaraq istehlak, əmanətlər, investisiyalar, əmək haqqı müqavilələri, malların tədarükünə dair müqavilələrdəki qiymətlər və digər sazişlər barədə mövcud qərarlar formalaşır. Buna görə inflyasiya gözləntiləri nə qədər aşağı olarsa, qiymət artımı tempi iqtisadiyyatda qiymət və əmək müqavilələrində qoyulacaqdır. Nəticədə inflyasiya aşağı olacaq. Buna görə mərkəzi banklar aşağı inflyasiya gözləntilərinin formalaşmasına böyük əhəmiyyət verirlər. Buna inflyasiyanı hədəf səviyyəsinə yaxınlaşdırmağa yönəlmiş ardıcıl pul siyasəti kömək edir. [2]

Pul siyasəti inflyasiyaya təsir göstərir, əsas dərəcənin ilk növbədə maliyyə sektorundakı proseslərə, sonra real sektora və istehlak qiymətlərinin dinamikasına təsir göstərir. Eyni zamanda, mərkəzi bankın siyasətinin effektivliyi əsas dərəcədən maliyyə sektoruna signal ötürülməsinin aydınlığı və genişliyindən və müəssisə və ev təsərrüfatlarının fəaliyyətinə təsirindən, yəni pul siyasətinin sözdə ötürülmə mexanizminin təsirindən asılıdır.

Banklar üçün pul bazarında dəfələrlə təkrarlanan qısamüddətli əməliyyatlar daha uzun müddətə əməliyyatlara alternativ olduğundan, pul bazarı dərəcələrinin gələcək dinamikasına dair gözləntilər orta və uzunmüddətli əməliyyatların dərəcələrinə təsir göstərir. Bir neçə həftə ərzində əsas faiz dərəcəsinin artması və ya azalması ilə bu gözləntilərin dəyişməsi banklararası kredit bazarında, faiz törəmələri, qiymətli kağızlar bazarında, yəni yüksək dövriyyə ilə xarakterizə olunan bazar seqmentlərində dərəcələrin dəyişməsinə səbəb olur. Bazar iştirakçıları tərəfindən açar nisbətindən dəyişməsi gözlənilirsə, orta və uzunmüddətli əməliyyatların dərəcələri əsas açar dərəcəsinin dəyişməsindən əvvəl qismən düzəldilə bilər və onun birbaşa artımına və ya azalmasına zəif cavab verə bilər. Bazarda eyni istiqamətdə açar dərəcənin daha da dəyişməsi ilə bağlı gözləntilər üstünlük təşkil edərsə, maliyyə sektorundakı əməliyyatlara nisbətlərin sonrakı reaksiyası daha əhəmiyyətli ola bilər. (4)

Pul və fond bazarlarında əməliyyatlar banklar tərəfindən kredit əməliyyatları ilə yanaşı vəsait yerləşdirmək və depozit əməliyyatları ilə birlikdə vəsait toplamaq üçün istifadə edilə bilər. Buna görə kredit və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini təyin edərkən banklar pul və ya fond bazarında üstünlük təşkil edən müvafiq şərtlərə faiz dərəcələrini nəzərə alır, onları kredit və depozit əməliyyatları ilə əlaqəli əlavə xərclərin və ya risklərin səviyyəsinə uyğunlaşdırır. Standart kredit və depozit məhsullarının şərtlərini dəyişdirmək qərarı vaxt tələb etdiyindən və fərqli banklar belə qərarı sinxron qəbul etmədikləri üçün depozit və kredit bazarlarında dərəcələrin dəyişməsi daha uzun ola bilər (3-6 aya qədər). [3]

Faiz dərəcələri sayəsində mərkəzi bank əmanət və istehlak arasındakı iqtisadi münasibətlərdə iştirakçıların seçiminə təsir edir və bu əmanətlərin və kreditlərin dinamikasına təsir göstərir. Kredit faizlərinə faiz dərəcələrinin təsiri çox vaxt kredit kanalı adlanır. Əmanət və borc almaq üçün üstünlüklərin formalaşması daxili tələbatə və nəticədə inflyasiyaya təsir göstərir. Açar nisbətindəki dəyişiklik, üfüqdə 3-6 rübədək istehlak qiymətlərinin dinamikasında tam əksini tapmışdır.

Pul siyasəti tədbirləri özündə aşağıdakı paraqrafları əhatə edir:

- Pul aqreqatları;
- Bazar faiz dərəcəsinin strukturu;
- Aktivlərin qiyməti;
- Valyuta məzənnəsi [4]

Böyük İqtisadi Böhran beynəlxalq sistemdə mərkəzi bankların əhəmiyyətini, əsas funksiyalarını və oynadıqları rolun əhəmiyyətini daha qabarıq şəkildə göstərdi. 2007-ci ildən etibarən dünya ölkələrində fəaliyyət göstərən Mərkəzi banklar bütün maliyyə sisteminin çökməsinin qarşısını almaq və maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə yeni alətlərdən və vasitələrdən istifadə etməyə imkan verdi. Yaşanan hadisələr bizə bankçılığın təkamülü və onun konsepsiyalarının öyrənilməsinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərdi.

Dünya ölkələrin böyük əksəriyyətində mərkəzi bankların səhmləri dövlətə aid deyil. Əslində, dövlət çox vaxt yalnız mərkəzi bankın

istifadə etdiyi avadanlıqların rəsmi sahibi olur, lakin fərdi şəxslər - mərkəzi bankların səhmdarları bundan istifadə etmək hüququna malikdirlər. Çox vaxt dövlət hətta rəsmi olaraq mərkəzi bankın kapitalına sahib olmur və ya qismən sahibdir.

Kredit sistemindəki mövqeyinə görə, mərkəzi bank "banklar bankı" rolunu oynayır, yəni kommersiya banklarının və digər qurumların tələb olunan ehtiyatlarını saxlayır, onları kreditlə təmin edir, "son vasitə borc verən" rolunu oynayır, pul öhdəliklərini və ya birbaşa vasitəsilə ödəmək üçün milli sistem təşkil edir.

Mərkəzi banklar tarixi təkamül və bazar münasibətlərinin inkişafı nəticəsində yaranmışdır. Mərkəzi bankların inkişaf tarixinin təhlili göstərir ki, onların mənşəyi buraxılış imtiyazı əldə etmiş özəl bankların fəaliyyətindən qaynaqlanır.

Mərkəzi bankların yaranması 19-cu əsrin ortaları - 20-ci əsrin əvvəllərinə təsadüf edir, çünki bu dövüdə əksər ölkələrin hökumətləri müəyyən bankların tədaviyədəki pul məsələsinə nəzarət etmələri üçün qanunlar hazırlayıblar.

Mərkəzi bankın ilk harada və nə vaxt meydana gəldiyini söyləmək çətindir. Bəzi iqtisadçılar mərkəzi bankın funksiyalarını yerinə yetirən bankların tarixinin formalaşdığı mərhələni fərqli şəkildə şərh edirlər. Bu meyara uyğun olaraq ilk mərkəzi banklar 1668-ci ildə Riksbank - İsveç Bankı, 1694-cü ildə İngiltərə Bankı, 1800-cü ildə Fransa Banklarının təsis edildiyi dövrləri göstərilir. Digər iqtisadçılar görə isə mərkəzi bankın meydana gəlməsini, güzəştlər və ya əskinaslar vermək kimi müstəsna hüquqları alan özəl bankların yarandığı dövrə aid edirlər.[3]

İlk Milli Bank (İMB) 1668-ci ildə İsveçdə yaranmış Riskbank olmuşdur. Riksbank səhmdar bir bank olaraq qurulmuşdur. Onun səhmlərinin 55%-i kanton və bu qəbildən olan banklar kimi fəaliyyət göstərir. Fond Birjasında saxlanılan səhmlərin hissəsi isə sahibkarlar tərəfindən alınmışdır. Digər maraqlı cəhət isə İsveçrə Konfederasiyası səhmdar hüququna malik deyil. İsveçrə Milli Bankının hüquqi fəaliyyətini tənzimləyən qanun aktı 1905-ci ildə qüvvəyə minmişdir. 1907-cil ildən isə bu qanuna uyğun fəaliyyətə başlayır. İki il sonra isə o artıq depozitlər cəlb

edir. 1910-cu ildən İMB pul çapı hüququna sahib tək orqan olur. İMB -nin fəaliyyət istiqamətləri qanunla aşağıdakı şərtlər altında müəyyənləşir:

- Monetar siyasətin icrası
- Qiymətlərin sabitliyin qorunması
- Nəgd pul dövriyyəsi
- Beynəlxalq ehtiyatların idarəsi
- Likvidliyin təmin edilməsi (5)

İBM- in iki baş ofisi var. Biri Bern şəhərində, digəri isə Surix şəhərində fəaliyyət göstərir. Rejonlarda isə 5 təmsilmi fəaliyyət göstərir. Cenevrədə maliyyə dpvriyyəsinə təmin edən nümayəndəlik mövcuddur. İBM-in on altı üzvü kantonlar üzrə fəaliyyət göstərir. İdarə Heyəti baş idarəetmə sistemi adlanır. Altı heyət olmaqla üçü daimi üzv, üçü isə nümayəndədir. Bank Şurasının tövsiyəsi ilə Federal Şurası tərəfindən seçilir.

ABŞ-da Mərkəzi Bank Federal Ehtiyat Sistemi adlanır. O üçüncü Mərkəzi Bank olmaqla ABŞ tarixinə düşüb. İlk Mərkəzi Bankın fəaliyyət dövrü 1791-1811-ci illəri əhatə edir. İkincisi isə 1816-cı ildən 1836-cı ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. Ən çox filialları olan Mərkəzi Banklar sırasındadır. Onun əsas funksiyaları valyutanın dövriyyəyə buraxılması, depozitlərin qəbul edilməsi, kommersiya kreditlərinin verilməsi və qiymətli kağızların satışı kimi fəaliyyətlərdən ibarət olmuşdur.

1907-ci ildə ABŞ Konqres bankçılığın öyrənilməsi məqsədilə respublikaçılardan olan Nelson Aldriçinin rəhbərliyi ilə Milli Monetar Komissiya yaradılmışdır. "Aldriç Planı" ABŞ-ın mövcud pul sistemi ilə Avropanın mərkəzi bank sistemi qarşılaşdırılaraq öyrənilməsi nəticəsində yaranmışdır. 23 dekabr 1913-cü il tarixində isə bu plan "Federal Ehtiyat Planı" olaraq qəbul edilir. I Dünya Müharibəsi ərəfələrində Mərkəzi Bank müharibə istiqrazlarının dövriyyəsi ilə məşğul olmuşdur. Ruzveltin hakimiyyəti illərində İcraçı filial kimi fəaliyyət göstərirdi. 1951-ci ildən etibarən isə ABŞ Mərkəzi bankı müstəqilliyini əldə edir. Həmin dövüdə etibarən hakimiyyətdə müxtəlif maraqlara xidmət edən siyasi sistemlər mövcud olsada bu onun fəaliyyətinə təsir etməmişdir. Günümüzə Federal Ehtiyatlar Sistemi aşağıdakı funksiyaları özündə cəmləyir:

- Məşğulluğun təmin edilməsi;
 - Qiymət sabitliyinin qorunması;
 - Kredit dövrüyyəsinin qorunması
- məqsədlə monetar siyasətin düzgün tətbiqi;
- Maliyyə bazarında riski azaltmaq;
 - Hökumətə, ictimaiyyətə və eləcə də maliyyə müəssisələrinə maliyyə xidmətləri və.s. [2]

FES -nin strukturu aşağıdakı formadadır:

- Direktorlar Şurası (Yeddi üzvdən ibarət olan Federal ehtiyatlar direktor şurasının bir üzvü prezident tərəfindən seçilir və senat tərəfindən təsdiqlənir. 14 il vəzifəsini icra edə bilər lakin prezidentin üzvlərinin fəaliyyətinə xitam vermək hüququ var.)

- Açıq Bazar Komitəsi (onun əsas vəzifəsi qısamüddətli monetar siyasəti müəyyənəlməkdir. Açıq Bazar Komitəsi ABŞ Xəzinədarlığının idarəsi altında fəaliyyət göstərir. Əsasən xarici valyuta bazarında əməliyyatların icrası ilə məşğuldur. 12 üzvdən ibarətdir. Bu üzvlərin yeddisi Direktorlar Şurasını, beşi isə Federal Ehtiyat Banklarını təmsil edirlər. Nyu Yorkdan əlavə ölkənin digər bölgələrində olan nümayəndələr iki- üç il müddətinə seçilir.)

İngiltərə Bankı hökumətə 1.2 milyon krediti qarşılığında kral nizamnaməsini hazırlamışdır. Bu nizamnamədə uzunmüddətli bank imtiyazları öz əksini tapırdı. Fransa Bankı 1800-cü ildə Fransa İnkılabı və "Təyinat" rejiminin uğursuzluğu zamanı kağız pulların hiperinflyasiyasından sonra müharibəni maliyyələşdirmək və valyutayı sabitləşdirmək üçün yaradılmışdır. Qısa müddətdə Napoleon banknotların buraxılması inhisara uğramışdır. Digər mərkəzi banklar - Hollandiya Bankı (1814), Belçika Bankı (1850) kredit vermək və ya iqtisadiyyatı stimullaşdırmaq məqsədlə yaradılmışdır. [5]

Avropa Mərkəzi Bankı 1999-cu ildə Avropada pul məkanını birləşdirmək və yeni vahid Avropa pul vahidini idarə etmək üçün təsis edilmişdir. Onun mandatına və əməliyyat sistemində pul siyasəti və inflyasiyaya "monetarist baxış" güclü təsir göstərmişdir. Buna görə vahid bir mandatı var: "Qiymət sabitliyini qorumaq Avropa Mərkəzi Bankları Sisteminin və cavabdeh olduğu vahid pul siyasətinin əsas vəzifəsidir." Bundan əlavə, 1998-ci ilin dekabrında Avropa Mərkəzi Bankı qiymət sabitliyinin qorunulması

məqsədlə kəmiyyət tərfi qəbul edildi: "Qiymət sabitliyini qorumaq üçün Avropa bölgəsində qiymət artımı İstehlakçı qiymətlərinin Uyğunlaşan İndeksində hər il 2% artımla hesablandı. [4]

Avropa Mərkəzi Bankı yaradılan ən son böyük və transmilli bankdır. Maastricht Müqaviləsi (1992) Avropa ölkələrində pul sistemini tənzimləmək üçün müəyyən müddələri özündə əks etdirirdi. [5]

1914-cü ildən sonra Mərkəzi banklara daxili iqtisadi sabitliyi (məhsul, qiymət və məşğulluq) qorumaq məqsədlə daha çox əhəmiyyət verildilər. Bu ikinci Dünya Böyük dünya müharibəsinin səbəb olduğu siyasi proseslərin nəticəsi olaraq göstərmək yerinə düşər. 1950-ci illərdə Amerika Mərkəzi bankı digər bankların tənəzlünün qarşısını almaq məqsədlə mübarizədə onlara dəstək oldu. 1960-cı illərin sonunadək inflyasiyanı aşağı səviyyədə saxlamaq pul siyasəti həyata keçirildilər.

İnflyasiya təzyiqləri 1970-ci illərdə ABŞ və Avropada ikiqat artdı. Böyük İnflyasiya ABŞ-da başlayan pul siyasətinin kəskin şəkildə əksinə səbəb oldu. Pol Volker 1979-cu ildə pul sarsıdılması və artırılması ilə məşğul olan şok terapiyasına başlamışdır. [2]

Volker şoku dərin tənəzlə və inflyasiyanın əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına səbəb oldu. 1980 və 1990-cı illərdə Mərkəzi bankın hədəfləri və nəzəri aspektləri monetarist doktrininin iki əsas prinsipinə əsaslanırdı:

- inflyasiyanın əsas səbəbi həddindən artıq pul təklifidir
- pul siyasəti inflyasiya ilə mübarizə üçün ən təsirli vasitədir. [1]

Yeni Klassik məktəbin nəzəriyyələrinə əsasən etibarlılıq şərtidir. 1990-cı illərdən bəri Mərkəzi banklar açıq siyasət həyata keçirirlər.

Avropa bankının 1999-2004-cü illərdə Maliyyə Xidmətləri Fəaliyyət Planına əsasən avrozonanın maliyyə bazarları üçün əsas əhəmiyyət kəsb edən 40-dan çox sənəd qəbul edilmişdir. 1992-ci ildəki Maastrixt müqaviləsi kimi bu sənədlərdə bankların fəaliyyətində əhəmiyyətli dərəcədə böyük rol oynayır. Burada əsas məqsəd maliyyə bazarlarının bir çox seqmentləri üçün ümumi standartlar hazırlamaq olmuşdur. Məsələn : plastik bank kartları, birbaşa debet, nağd ödəniş və köçürmələr, qısamüddətli borc,

qiymətli kağızlar, elektron hesab-fakturalar, mobil ödənişlər, və s. bu qəbildən olan islahatlar nəticəsində əldə edilmişdir.

İqtisadçı Ceyms Çerabrayn (James Chero-brier) statista.com saytında Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə ümumi vəziyyətlə bağlı təhlil belə təsvir edilir : “Avropa Birliyinə daxil olan bankların və kredit təşkilatlarının ümumi sayı 2008-ci ildəki 8,5 mindən çox idisə, bu statistika 2019-cu ildə bu say 6 minə qədər azalmışdır. Avropada bank filiallarının sayında da azalma prosesində nəzərlərdən qaçmır. Beləki ən yaxşı nəticə bir bank şöbəsinə düşən yerli əhalinin ən yüksək payı Estoniyada müşahidə edilmişdir (bir bank filialı təxminən 14,5 min əhalini təmin edir). Filial bankçılığında azalma tez-tez onlayn və ya mobil bankçılıq kimi yeni bank üsullarının populyarlığı ilə əlaqələndirilir. Qlobal miqyasda, istehlakçılar tərəfindən fərqli “fintech” məhsullarının qəbul nisbəti 2015-ci ildən bəri sürətlə artmışdır.[7]

Ümumilikdə, Avropadakı bankların cəmi aktivləri 2014 və 2018-ci illər arasında kifayət qədər sabit qalmışdır. Avropa bazarında ən böyük mövqeyə sahib bank 2018-ci ildə Baş ofisi Londonda yerləşən HSCB Holdings bankıdır.

Cəmi aktivləri 2.2 trilyon avro səviyyəsinə qədər yüksəlmişdir. İkinci yerdə isə BNP Paribas (qərargahı Parisdə yerləşir) bankıdır və onun ümumi aktivləri 1.8 trilyon avrodan çoxdur. 2018-ci ildə, Avropa daxilində bankların kredit portfeli, qismən verilən kreditlərin artması və işləməyən kreditlərin azalması sayəsində yaxşılaşmağına səbəb olmuşdur. (8)

Dünyada Mərkəzi Bankın idarəsinin düzgün təşkili dövlət siyasətinin əsas hissəsidir. Bir çox ölkələrdə bu vəzifə Mərkəzi Bankın Qubernatoru adlanır. Azərbaycan Respublikasında isə Mərkəzi Bankın “sədri” sözünü əvəzləyir. Hökumətlər bu vəzifəyə ən yaxşı iqtisadçıları gətirməyə çalışırlar. Onların əmək haqqı isə çox yüksək olur. Bu baxımdan dünya mediasının diqqət mərkəzində olurlar. Məsələn Avropada ən çox əməkhaqqı alan Qubernator, 818 min avro maaşla İsveçrə Milli Bankından Tomas Jordandır. İngiltərə Bankında isə Mark Carney 560 min əmək haqqı alır. Avrozona daxilində Belçikada Jan Smets 480 min əmək haqqı ilə üçüncü yerdədir. Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif Avropa ölkələrində Mərkəzi Bank sədrlərinin əmək haqqı müqayisə edilib:

Diaqram 1.

Avropa Mərkəzi Bank sədrlərinin əmək haqları

Diaqram.2. Mənbə: <https://marketmonetarist.com>

Avropa bankları kapital mövqeyini qurmağa və maliyyə balansını möhkəmləndirməyə çalışırlar. Avropa banklarının 2008-ci ildə maliyyə böhranından sonra etdiyi təkrar kapitalizasiya

səyləri, Avropa bank sektorunu daha möhkəm hala gətirmişdir.

1860-cı ildə Rusiya İmperatoru II Aleksandr Dövlət Bankının yaradılması haqqında fərman

imzalayır və beləliklə Rusiyada Mərkəzi Bankın yaranma tarixi başlayır.[4]

İlk illərdə Dövlət Bankı əsasən qısamüddətli kommertiya kreditləşməsi ilə məşğul idi. 1920-ci illərdə bank ölkənin maliyyə sisteminin canlanmasında və əmtəə-pul münasibətlərinin inkişafında fəal iştirak etdi.

Birinci Dünya Müharibəsi və Böyük Vətən Müharibəsinin çətin illərində onun fəaliyyəti hərbi xərcləri ödəmək, qoşun və əhalini pulla təmin etməyə yönəlmişdi. Sovet İttifaqında Dövlət Bankı iqtisadiyyata planlı kredit vermə orqanı, nağd pul buraxdı, beynəlxalq ödənişlər etdi.

Bank of France (Fransızca Banque de France) Fransanın mərkəzi bankıdır. Mərkəzi bank Avropa sisteminin üzvüdür. Bankın Parisdə baş ofisi var. 1800 – ci ildə Napoleon Bonapartın fərmanı ilə Fransa Bankı yaradılmışdır. Fransa Bankı, qanuna və Avropa Mərkəzi Bankının tərəfindən Yaradılan əsasnaməyə əsaslanaraq ona verilmiş hüquqlara uyğun olaraq üç əsas vəzifəni yerinə yetirir:

- pul sabitliyini qorumaq
- maliyyə sabitliyini qorumaq
- dövlət orqanlarına, hüquqi və fiziki şəxslərə bank xidmətləri göstərmək.(4)

Fransa Bankı pul sabitliyini qorumaq vəzifəsinə uyğun olaraq müxtəlif fəaliyyət növlərini həyata keçirir:

- Fransanın tədiyyə balansını qurur və beynəlxalq birliyin içində Fransanın iqtisadi maraqlarını təmsil edir;
- vəsait toplamaq istəyən banklar üçün AMB- nin tender siyasətini həyata keçirir;
- AMB-nin valyuta ehtiyatlarının bir hissəsini idarə edir;
- pul istehsal edir və idarə edir;

Fransa Bankı maliyyə sabitliyini qorumaq vəzifəsinə uyğun olaraq aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- Kredit təşkilatları və investisiya şirkətləri Komitəsinin və Bank Komissiyasının fəaliyyətinə nəzarət
- maliyyə sisteminin idarə edilməsi
- ödəniş sisteminin idarə edilməsi (TARGET) sisteminin müştərək idarə olunmasını təmin etmək daxil olmaqla)

➤ Fransa Bankı Xəzinədarlığın və bəzi dövlət müəssisələrinin fəaliyyətini idarə edir və qeyd edir.

2007-ci ildə Mərkəzi Bank hüquqi şəxsin kredit qabiliyyətini müstəqil qiymətləndirmək hüququ əldə etdi. Fiziki şəxslər üçün Fransa Bankı ödənişlərlə əlaqəli hadisələri izləyir:

- itirilmiş və ya oğurlanmış çeklərin milli siyahısı
- qanunsuz maliyyə əməliyyatları ilə əlaqəli hadisələrin mərkəzi siyahısı
- fiziki şəxslər tərəfindən kreditlərin qaytarılmaması ilə əlaqədar hadisələrin milli siyahısı

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Məmmədov Z.F. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
2. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2008.
3. Məmmədov Z.F., Zeynalov V.Z.. Maliyyə, pultədavülü və kredit. Dərslik. Bakı, 2007.
4. Zeynalov V. Z. Dövlət və bələdiyyə maliyyəsinin problemləri. Bakı: Təhsil, 2006.
5. Zeynalov V. Z. Maliyyənin əsasları. Bakı: İqtisad universiteti, 2007.
6. Infante, S., Kim, K., Orlik, A., Silva, A., and Tetlow, R. 2022. [The Macroeconomic Implications of CBDC: A Review of the Literature](#). *Finance and Economics Discussion Series*. Federal Reserve Board, Washington, D.C.
7. Malloy M, Martinez F, Styczynski M, and Thorp A. 2022. [Retail CBDC and U.S. Monetary Policy Implementation: A Stylized Balance Sheet Analysis](#). *Finance and Economics Discussion Series (FEDS)*.
8. Meaning, J, Dyson, b, Baker J and Clayton E. 2021. [Broadening Narrow Money: Monetary Policy with a Central Bank Digital Currency](#). *Bank of England and Bank for International Settlements Innovation Hub. International Journal of Central Banking*.
9. Matschke J and Sattiraju S. 2022. [Recent Appreciation in the U.S. Dollar Unlikely to Have Large Effect on Domestic Inflation](#). *Federal Reserve Bank of Kansas City. Economic Bulletin. August 17, 2022*.
10. <https://marketmonetarist.com>

Юсиф Таризель МАМЕДОВ

При Президенте Азербайджанской Республики
Академия государственного управления, докторант

Архитектура (трансформация) денежно-кредитной политики центральных банков в современную эпоху

Резюме

Центральные банки регулируют кредитную систему государства, контролируют коммерческие банки и управляют золотовалютными резервами. При проведении денежно-кредитной политики Центральный банк учитывает, что инфляция возникает под влиянием ряда факторов. Во-первых, динамика цен зависит от соотношения спроса и предложения на внутреннем товарном рынке. Возможность обеспечить тот или иной уровень производства товаров и услуг определяется прежде всего наличием материальных, трудовых и управленческих ресурсов в экономике, что находится за пределами инструментов воздействия центрального банка. Объем спроса зависит как от индивидуальных предпочтений в потреблении, так и от готовности домохозяйства сберегать или брать займы. Склонность к сбережениям и займам, в свою очередь, формируется под влиянием процентных ставок по кредитам и депозитам, которые находятся под влиянием центрального банка, определяющего уровень базовой ставки. Таким образом, центральный банк борется с инфляцией, контролируя внутренний спрос посредством установления процентных ставок.

Ключевые слова: Центральный банк, кредитная система, денежно-кредитная политика.

Yusif Taryel MAMMADOV

Under the President of the Republic of Azerbaijan
Academy of Public Administration, doctoral student

**THE ARCHITECTURE (TRANSFORMATION) OF MONETARY POLICIES OF
CENTRAL BANKS IN THE MODERN ERA**

Summary

Central banks regulate the state's credit system, control commercial banks, and manage gold and currency reserves. When conducting monetary policy, the Central Bank takes into account that inflation occurs under the influence of a number of factors. First, the price dynamics depends on the supply and demand ratio in the domestic product market. The ability to provide one or another level of production of goods and services is primarily determined by the availability of material, labor and management resources in the economy, which is beyond the scope of the central bank's instruments of influence. The amount of demand depends both on individual preferences in consumption and the willingness of the household to save or borrow. The propensity to save and borrow, in turn, is formed under the influence of interest rates on loans and deposits, which are under the influence of the central bank, which determines the level of the prime rate. Thus, the central bank fights inflation by controlling domestic demand through interest rate requirements.

Keywords: Central bank, credit system, monetary policy

Daxil olub: 17.08.2023